

The article deals with theoretical and practical achievements of Ivan Ohienko on lexicography, terminology, terminography. The given basic principles of dictionary work can be of use for the new compilers. The absence of fixed terminology on bioethics and common approaches to its formation prove the necessity and expedience of making an explanatory terminological dictionary of bioethics.

Key words: explanatory dictionary, bioethics, terminology, principles of compiling.

Отримано: 09.02.2015 р.

УДК 821.161.2-2

В. П. Біляцька

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПОЕМА «РОЗП'ЯТИЙ МАЗЕПА» І. ОГІЄНКА В ТИПОЛОГІЧНОМУ ЗІСТАВЛЕННІ ІСТОРИЧНИХ РОМАНІВ У ВІРШАХ

У статті розглядається рецепція образу Івана Мазепи в історичній драмі Івана Огієнка «Розп'ятий Мазепа» та сучасних історичних романах у віршах Катерини Мотрич «Мотрині ночі», Леоніда Горлача «Мазепа», Андрія Гудими «Сповідь Мазепи», Івана Шкурая «Батурин», що відзначаються новим рівнем осягнення буття гетьмана після однієї з найбільших трагедій України – поразки під Полтавою й втрати волі й державності.

Ключові слова: Мазепа, образ, історична драма, роман у віршах, документальність.

Навіть найповніші й найоб'єктивніші видання сучасної мазепіани не несуть вичерпної інформації історико-біографічної та художньої інтерпретації буття і діянь Івана Мазепи, гетьмана України (1687-1709). Не знайдемо її в обраних для аналізу нами творах: історичній драмі Івана Огієнка «Розп'ятий Мазепа» (1961), сучасних історичних романах у віршах Катерини Мотрич «Мотрині ночі» (2005), Леоніда Горлача «Мазепа» (2004), Андрія Гудими «Сповідь Мазепи» (2003), Івана Шкурая «Батурин» (2001). Всі твори за жанровою моделлю історичні, тому документальна основа їх, історичне тло з художньою фантазією набуває першочергового значення і є для реципієнта запорукою життєвості, вірогідності побутування авторського потрактування образу, прототипом якого є непересічна особистість – Іван Мазепа, який все життя «...для України / готов здобути був і Неба!» [7, с.54], «думав-мріяв про Свободу: / Дать Мамі Сонечко ясне, / Здобути Волю для народу» [7, с.14] («Розп'ятий Мазепа»).

Важко визначити, у якій галузі пріоритетною була діяльність українсько-го мислителя Івана Огієнка як політика чи богослова, як науковця-дослідника чи письменника, хоча письменницька, на нашу думку, найменше досліджена. Він автор численних наукових біографічних нарисів, художніх полотен про життєписи особистостей та драматичні періоди української історії «відгомони яких і в політичному, і в духовному плані озивається в нашій державі й дотепер» [10]. Ідеться про цикл драматичних поем у книзі під назвою «Вікові наші рани» та двох книг «Наш бій за державність», героями яких є такі історичні постаті, як Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Іван Виговський, Іван Сірко, Олексій Розумовський, Арсеній Мацієвич та ін. Як зазначив М. Тимошик, на-

зва «Вікові наші рани» концентрує в собі головне їх змістове наповнення: «...багато болю, випробувань і страждань випало пережити українському народові; та незважаючи на глибокі вікові рани, заподіяні ворогами, волелюбний дух українців, їхнє прагнення до волі й незалежності, їхню любов до своєї Батьківщини не вдавалося здолати нікому» [10]. А назва епопеї «Наш бій за державність» обгрунтована автором у передмові до книги: «...бій за державність червоною ниткою проходить через усю українську історію, як головна ціль, як її головна мета існування. Цю головну ціль вільнолюбиві наші батьки передають своїм синам, а сини – своїм дітям, і Наш Бій за Державність переходить живим і активним із покоління в покоління» [6, с.6].

Тема Мазепи не залишала байдужим І. Огієнка протягом усього свідомого буття. Він намагався розкрити особисте життя гетьмана, політичну діяльність у контексті історичного минулого України як в науково-довідкових, історично-канонічних студіях («Анатема на Мазепу давно відмінена», «Заповіт Україні про Православну Віру Гетьмана Івана Мазепи», «Гетьман Іван Мазепа про унію» та ін.), так і в думках та діях героїв його художніх полотен і, звичайно ж, в історичній драмі «Розп'ятий Мазепа». Іван Огієнко багато років виношував образ Івана Мазепи, а реалізував свій задум у потязі під час поїздки до Монреалю 19-29 травня 1960 року в драмі, хоча відомо, що другий том епопеї «Наш бій за державність» мав бути присвячений діянням тільки гетьмана Мазепи.

Історична драма «Розп'ятий Мазепа» – це «спроба автора повернути українському читачеві сфальшований російською історіографією образ великого будівничого Української держави гетьмана Івана Мазепи, пояснити нащадкам у поетичній формі на основі архівних матеріалів вчинки й наміри свого героя» [10]. Вона була надрукована в 1961 році невеликим накладом, а в ХХІ столітті таку ж «спробу», новий рівень осягнення постаті Івана Мазепи, трансформацію історичної правди та побутових реалій доби гетьмана окреслено в сучасних історичних романах у віршах. В усіх означених творах історія, «мудра, з досвідом бабуся, / Що правдоньку писати мусить» [2, с.113], має особливу концептуальність у творенні художньої версії буття гетьмана Івана Мазепи, тим паче, всі автори наголошували на достовірності й реальності в осмисленні подій і головного образу. І. Шкуррай у «Батурині» поставив за мету дати урок сучасності, бо з минулого наша дійсність «...значно яскравіше бачиться» [12, с.136]. Л. Горлач у «Мазепі» прагнув «...створити повнокровний образ реальної людини, яка діяла в конкретних умовах другої половини ХVІІ століття та на самому початку ХVІІІ, не погіршивши перед правдою факту, відстояти свою громадянську позицію, оскільки образ гетьмана донині викликає суперечки» [5]. К. Мотрич писала, що її твір про трагічні події в Україні й про чарівну історію кохання Мотрі Кочубей і гетьмана Івана Мазепи «...на тлі моторошної доби – зруйнування Батурина, поразки під Полтавою, зради козацької старшини і втрати волі й державності на довгі століття» [8, с.4]. Роман у віршах А. Гудими «Сповідь Мазепи» – це повернення Україні імені славного її сина й засторога державотворцям і «...терплячому народові, якому Небесними Силами визначено бути незалежним» [2, с.2].

Хоч історична драма «Розп'ятий Мазепа» розглядалась у студіях О. Даниліної, Є. Сохацької, М. Тимошика та діаспорних дослідників, а запропоновані для аналізу романи у віршах у роботах В. Біляцької, С. Негодяєвої, Є. П'ятковської, проте типологічного зіставлення творів не проводилось, у цьому вбачаємо актуальність статті.

І. Огієнко добре знав твори як українських, так і зарубіжних письменників про гетьмана Івана Мазепу, адже це чи не єдина постать української історії, яка завоювала світ з початку ХІХ століття. Проте його образ має мало спільного з історичною постаттю гетьмана, особливо в західному світі, тому митро-

полит Іларіон і намагався подати його в новому ракурсі, акцентуючи на одвічних проблемах України. В основу історичної драми покладено останні дні життя розбитого, знеславленого й переслідуваного гетьмана після поразки під Полтавою. Події в драмі (три дії) відбуваються в Очакові в середу 7-го липня 1709 року, коли на нараду зійшлися старшини, які втекли разом з Мазепою й почали дорікати йому за недоліки гетьманування, не розуміючи, що він «служив тільки Україні, / І їй приносив серце й душу» [7, с.16]. А завершуються в Бендерах (четверта та п'ята дії) пізнього вечора 21-го вересня 1709 року в просторій кімнаті, в якій конав Іван Мазепа з молитвою за Україну: «Дай щастя, Боже,.. Україні... / Хай зійде їй... Державна Доля...» [7, с.87]. У коментарях «Дієві особи» І. Огієнко писав: «...у цій драмі слова: Держава, Воля, Ідеал, Мама, Мрія, коли вони визначають Державність України, пишуться з великої букви, як священне слово для українця!...» [7, с.13].

Хоч романи у віршах надруковані більше сорока років тому, як побачила світ історична драма митрополита Іларіона, проте мають дуже багато типологічно спорідненого в розкритті образу Івана Мазепи, подій, пов'язаних з останніми днями життя великого гетьмана та тлумаченні історії крізь призму сьогодення. Деякі твори («Батурина»), а також драма І. Огієнка теж писалися в п'яти: «Оце пишу я перед сном / У поїзді з Луганська аж до Львова / І думаю, яка вона чудова / Моя країна за вікном» [11, с.58]. У кожному романі у віршах серед масштабних подій за часів гетьманування Мазепи наголошується на знищенні Батурина, який «мав би стати гімном, / А став псалмом і горя, і журби» [2, с.142], на поразці під Полтавою, «що обернула славу у неславу» [8, с.88], відповідно й втрати самостійності й державності. Зрозуміло, що після поразки під Полтавою, всі задуми Мазепи про майбуття України були нездійсненними, і він змушений був покинути рідну землю. Про це йдеться в кожному творі, наприклад, у «Мотриних ночах» К. Мотрич:

Мазепа з Карлом вже Кучмацький шлях долав,
До очаківського паші летів посланець бусурманом.
Він їх приятель, хай приготує ж їм човни,
Щоб перетнути Буг – москалик наступа на п'яти...
Он вже й Інгул минули, а чувалося «Упав!»
З лугів тягло татарським зіллям, лепехою.
Коли б хто знав, коли б хто тільки знав,
Як тяжко, земле, розставатися з тобою [8, с.91].

І. Шкурай у «Батурині» вимушену втечу так трактує:

Від глуму, сорому, ганьби –
Бо не було вже боротьби –
Мазепі з Карлом ген за море
Рятунку дальній шлях проліг...
У короля боліла рана,
Душа у гетьмана – в огні:
Позаду тліли невблаганно
Його життя найкращі дні [11, с.110].

А. Гудима в «Сповіді Мазепи» подає психологічно-портретовану картину:

Слабий. Убогий. Без свого кутка,
Де міг би упокоєно сконати.
Оце й усе від задумів. Така

Судьба твоя, новітній Геростате...
Не зміг своє поставити на силі.
Тож воля ваша – хрест... а чи кілок
Вкопати чи встромити на могилі [2, с.155].

Домінантою в історичній драмі І. Огієнка та сучасних історичних романах у віршах К. Мотрич, Л. Горлача, А. Гудими, І. Шкурая є прийом ретроспекції. Відбір у ретроспекції, – на думку Н. Копистянської, – завжди більш суворий, ніж у самій дії твору, тут не може бути випадкового, неважливого. «Ретроспекція за-сновується на властивостях пам'яті: автора, створеного ним персонажа, читача, здатного створити над-текст, поєднуючи у творі відомості в одне ціле... Тут діє суб'єктивний відбір, до якого ще в ретроспекції приєднуються закони пам'яті, що зберігає минуле з різною ясністю та інтенсивністю» [4, с.202]. Тому в кожному творі ретроспективно чи в авторських коментарях ідеться про «доживання» Мазепи останніх днів в Бендерах, є згадка й про Овідія, який теж помер в неславі далеко від рідного краю, наприклад, у «Батурина»:

На смертному одрі поет поета
Згадав, Овідія – Іван Мазепа.
На чужині біля Бендер
Помер Овідій. А тепер
Іван Мазепа помирає,
Мандрує муками до раю.
І відійшов гетьман навіки
В країну тліну.
А Україну сховав надійно під повіки [11, с.116].

«Сповідь Мазепи»:

А смерть за ним, за гетьманом, бреде.
Крізь дні спекотні й ночі горобині.
Аж поки військо дотяглось Бендер.
Чи то пак, відступило до Тягині [2, с.153].
...Жорстокий світ не судить переможців,
А судить переможених завжди [2, с.156].

«Мотрині ночі»:

Важкою, як в Сінаї, до Бендер була дорога,
Вали, вали... Такого переходу ще ніколи не було...
Я майже, як Овідій, що вмирав в Томах, –
Було у нім величне щось й вродливе.
У слави є одне із лиць, що зветься крах,
У страху є одне з облич – сміливе [8, с.95].

«Розіп'ятий Мазепа»:

Прощайте всі, мої кохані, –
Давно колись біля Бендер
Овідій римський у засланні,
Поет преславний тут помер... [7, с.81].

Національна історія авторами подана в ретроспекції, асоціативних спогадах героїв: згадки конкретних історичних подій, географічні топоси, підґрунтя вчинків відомих осіб того часу, незвичайна історія кохання, яке було розтоптане й знеславлене, картини знищеного Батурина. Безперечно, кожний автор подає

власну інтерпретацію буття України того часу і днів Мазепи, але використання ретроспекції сприяє встановленню тісного зв'язку життя окремої людини, в даному випадку – гетьмана, з історичним часом і стає частиною не скільки особистого, стільки загального соціально-історичного часу, поданого в рамках реального. Перед реципієнтом розкриваються потаємні думки героя «з середини», з метою змусити його осмислити події в Україні, адже повідомляються подробиці не тільки приватного життя, а й передбачаються глобальні події: «Та головне – іти, не скніти. / Сьогодні твориться подія! / Дай, Боже, Україну відтворити [11, с. 63] («Батурин»); «Що розлютований московський вій / У домовину покладе народ його й державу» [8, с.88], («Мотрині ночі»); «Бо Україні лихо це невміч. / Москва не дасть зіп'ястися на ноги» [2, с.8], «До чого Україну довели / Сини амбітні. Відшурались воли / Здались на жєбри, на чужі уми» [2, с.27], «А в москалів ні совісті, ні стиду – / Їдом їдять, нахрапісті, як міль» [2, с.50], «Давно Вкраїна вийшла б з небуття, / Коб' не було у неї Кочубєїв» [2, с.97], «Побіда буде. Не тепер – то після. / Повстане дух. Задавниться погром. / Воскресне воля, як забота пісня. / Над нашим неуярмленим Дніпром [2, с.147] («Сповідь Мазепи»).

Образ Мазепи в історичній драмі І. Огієнка й сучасних історичних романах у віршах – це художнє моделювання днів історичної особи, полководця, суспільного діяча, який стабілізував життя народу, дбав про освіту й культуру, розбудовував церкви, прагнув звільнити Україну від московського батога, який «її списав всю спину» [8, с.7], «спробував реалізувати ідею української незалежності» (О. Пахльовська) [3, с.12], а його протягом віків намагалися «розп'яти» як за життя (провідний мотив драми «Розп'ятий Мазепа»), так і після відходу в небуття:

Мій славний лицаре, Мазепо,
Тебе рубали на шматки,
Стирали з пам'яті совдепи.
Тебе, за ту святу державу,
Що, гетьмане, ти нам на славу,
Усе життя своє творив,
Собою й мертвий заступив [11, с.120].

Саме через стремління Мазепи звільнити Україну від посягань на її державність, вивести в «край обітований», в аналізованих творах є типологічна спорідненість з мотивом відомої легенди про Мойсея, Голгофу: «Пильнуй, Мазепо! Богом осіяний/ Твій путь з-поміж незгод і загород. / За сорок літ у край обітований / Мойсей не зміг свій провести народ» [2, с.120] («Сповідь Мазепи»); «Мойсей-невдаха – є пустеля катма сил» [8, с.96], «Він біг і недобіг до української Сінай-гори, / Він говорив із Богом, але той Його не чув. / Премудрий знав, що воля не впаде згори, / Але про сорок літ і про рабів чомусь забув» [8, с.91], («Мотрині ночі»); «Кінець голготського розп'яття, / А там... все вічне... все ясне...» [7, с.82] («Розп'ятий Мазепа»).

Ліро-епічні картини творів створюють враження історичної ретроспекції, нерідко мають різноманітне інтонаційно-стильове забарвлення: сповідальне, фольклорне, драматичне, трагедійне, напівмістичне (видіння Мазепи в романах у віршах «Мотрині ночі», «Мазепа», «Сповідь Мазепи»), що посилюють поліфонічне звучання. У запропонованій статті неможливо здійснити типологію художніх аналітико-описових зрізів на рівні тематики, образності чи сюжетних ліній, навіть на рівні моделювання головного персонажа, в устах якого в кінці кожного твору висока напруга ліричної чуттєвості, звертання до Всевишнього «простити» його гріхи й подбати за Україну: «Де цьому край,

де взяти силу, / якого Бога попросить / щоб Україну білокрилу / зміг із руйни воскресить?» [1, с.161] («Мазепа»); «Хай Україна – ясно бачу – Усім нам буде рідна Мати, / Тоді Республіку Козачу / У світі будуть поважати» [7, с.80] («Розп'ятий Мазепа»), «То спершу зарятуйте Україну, /...А я піду вже на розмову з Богом» [2, с.156] («Сповідь Мазепа»).

Огже, історична драма «Розп'ятий Мазепа» митрополита Іларіона (Івана Огієнка) та сучасні історичні романи у віршах Катерини Мотрич «Мотрині ночі», Леоніда Горлача «Мазепа», Андрія Гудими «Сповідь Мазепа», Івана Шкурая «Батурын» – це історія України, спроба повернути нашій історії, культурі одне із знеславлених у потоці віків імен – Івана Мазепа. Твори відзначаються насиченістю історичного матеріалу, художньо правдивим осмисленням минулого, тематичною розгалуженістю, поліпроблемністю, наявністю елементів історіософії, духовності та етнокультури, допомагають в осмисленні оцінки поразки під Полтавою й трагедії України через призму реалій сьогоденного політичного життя.

Список використаних джерел:

1. Горлач Л. Мазепа / Л. Горлач // Горлач Леонід. Мамай. Мазепа. Історичні романи у віршах. – К. : Ярославів вал, 2010. – С. 143-364.
2. Гудима А.Д. Сповідь Мазепа : роман у віршах / А.Д. Гудима. – К. : Логос, 2003. – 160 с.
3. Даниліна О.В. Еволюція образу гетьмана Івана Мазепа українській і зарубіжній літературі XVII-XX століть / О.В. Даниліна. – Мелітополь : ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2009. – 140 с.
4. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства / Н. Копистянська – Львів : ПАІС, 2005. – 368 с.
5. Коскін В. Леонід Горлач: «Пишу історію без гриму і декору» / В. Коскін // Українська літературна газета. – 2010. – №18 (24).
6. Митрополит Іларіон. Наш бій за державність: Історична епопея : у 2 ч. / Митрополит Іларіон. – Вінніпег, 1962. – Ч. 1. – 224 с.
7. Митрополит Іларіон. Розпятий Мазепа: Історична драма на п'ять дій / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Наша культура, 1961. – 89 с.
8. Мотрич К. Мотрині ночі / К. Мотрич // Новочасна література. Тексти. Тримісячник. – К. : Дивослово, 2008. – Ч. 2(6). – 106 с.
9. Павленко С. Іван Мазепа як будівничий української культури / С. Павленко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 305 с.
10. Тимошик М. Еволюція творення образу Івана Мазепа у працях Івана Огієнка / М. Тимошик. – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1212>.
11. Шкурай І.В. Батурын / І.В. Шкурай. – Луганськ : Книжковий світ, 2001. – 146 с.
12. Шкурай І.В. Від автора. Батурын / І.В. Шкурай. – Луганськ : Книжковий світ, 2001. – С. 136-141.

The article deals with the reception of Ivan Mazepa's image in historical drama «Crucified Mazepa» by I. Ohienko and modern historical novels in verse by Kateryna Motrych's «Motrya's Nights», Leonid Horlach's «Mazepa», Andriya Hudyma's «Mazepa's Confession», Ivan Shkuray's «Baturyn», which mark by new plane of comprehension Hetman's acts after one of the greatest tragedies of Ukraine – defeat at Poltava and loss of freedom and independence.

Key words: Mazepa, image, historical drama, novel in verse, documentary.

Отримано: 19.02.2015 р.